

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ПОСУНЬКО Ольга Миколаївна

УДК 940.2 (477.7) "17"

**ІСТОРІЯ НОВОЇ СЕРБІЇ ТА СЛОВ'ЯНОСЕРБІЇ
(1751-1764 рр.)**

Спеціальність 07.00.01 - Історія України
+ 07.00.02

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Дніпропетровськ - 1997

48 39 248

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі історії України Дніпропетровського державного університету, Міністерство освіти України

Науковий керівник - доктор історичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України **ШВИДЬКО Ганна Кирилівна**, професор кафедри українознавства і політології Національної гірничої академії України (м.Дніпропетровськ)

Офіційні опоненти - доктор історичних наук, доцент **ПІРКО Василь Олексійович**, завідувач кафедрами історіографії, джерелознавства та методики викладання історії Донецького державного університету (м.Донецьк)

кандидат історичних наук, доцент **ЧЕНЦОВА Надія Володимирівна**, директор українсько-німецького центру Національної гірничої академії України (м.Дніпропетровськ).

Провідна установа - Харківський державний університет, кафедра історії України.

Захист відбудеться 21 січня 1998 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 03.01.15 по захисту наукового ступеня доктора історичних наук при Дніпропетровському державному університеті (320625, МСП, Дніпропетровськ-10, проспект Гагаріна, 72, Дніпропетровський держуніверситет, корпус 1, аудиторія 307).

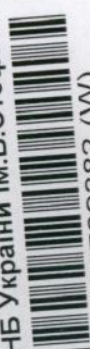
З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Дніпропетровського державного університету (м.Дніпропетровськ, вул. Казакова, 8).

Автореферат розісланий " 20 " січня 1997 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради к.і.н., доцент

ТУТІК Л.С.

ЛННБ України ім. В. Стефаника
00739382 (W)

I. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Актуальність дослідження. Південна (Степова) Україна - в багатьох відношеннях унікальний регіон нашої держави. Довгий час територія носила назву "Дике поле", що вказувало на її недостатню заселеність. Початок активної і регульованої урядом колонізації цих степів припадає на XVIII ст. Хід заселення краю обумовив певні особливості національної та соціальної структури населення.

Багатство природних ресурсів, відсутність соціального гніту заохочували приплив на Південь великої кількості люду з інших частин України, внутрішніх губерній Росії. З іншого боку - активна колонізаційна політика уряду спричинила появу тут представників різних етнічних та конфесійних груп з країн Європи. Так поступово формувалася багатонаціональний склад населення регіону. Іншою особливістю є прикордонне положення Південної України. Тому навіть у середині XIX ст. кожний сьомий житель тут був військовослужбовцем¹. Все це в свою чергу відобразилось на розвитку економіки і культури регіону.

Незважаючи на пожвавлення наукового інтересу до минулого краю, мало дослідженими залишаються різноманітні питання історії етнічних спільнот, які проживали і проживають нині на Півдні України, військових формувань, існування яких тут було характерною ознакою життя регіону. У зв'язку з цим інтерес представляє історія національно-військових і адміністративно-територіальних одиниць Нової Сербії та Слов'яносербії (1751-1764).

Виникнення їх зумовлено такими обставинами. З середини XVIII ст. найважливішим завданням зовнішньої політики російського уряду було захоплення Північного Причорномор'я і Приазов'я, ліквідація турецько-татарської загрози і забезпечення надійної оборони південних рубежів Російської імперії. Щоб мати можливість вести боротьбу за вихід до південних морів, уряд планував створити систему прикордонних укріплень і організувати мобільні військові формування для несення прикордонної служби. Дещо раніше таку функцію мала виконувати Українська лінія (будівництво її розпочалося у 1731р. і тривало декілька десятиліть) та її ландміліцькі полки.

Нагальними для самодержавної Російської імперії у середині XVIII ст. були, крім зовнішньополітичних, і певні внутрішні проблеми. Одна з них - існування на південних рубежах держави автономної Запорозької Січі з республіканським устроєм і хутірським характером господарства, яке набувало все більшого розвитку. Актові остаточного знищення Запорозької Січі у 1775 р. передував ряд заходів. Це проявилось, насамперед, у активному наступі на її територіальні володіння - "Вольності Війська Запорозького", які займали великий

¹ Грицак Я.Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст.-К.: Генеза, 1996.-С.19.

простір Степової України південніше річок Тясмину і Орелі. Обравши курс на ліквідацію Січі, російський уряд розпочав на її території спорудження фортець і впровадження іноземних поселень, які відмежовували Запорожжя від Лівобережної та Правобережної України. Поселення мали військовий характер і на них покладалися великі надії. Крім несення прикордонної служби, вони повинні були стати провідниками урядової політики в регіоні. Їх обов'язком стала боротьба з масовими втечами селян на Запорожжя та з гайдамаччиною. Переслідуючи саме такі цілі, російський уряд погодився на переселення з Австрії сербів-гранічар, які зазнавали там релігійних та національних утисків. Так на початку 50-х років було організовано Нову Сербію та Слов'яносербію, землі для яких значною мірою були вилучені з запорозьких володінь.

Отже, історія Нової Сербії та Слов'яносербії пов'язана з такими процесами і явищами, як колонізація Південної України, складання національної структури населення ряду нинішніх областей даного регіону, формування загальноросійського ринку і входження до нього південних територій, боротьба запорожців проти наступу царизму на їх вольності, гайдамацький рух. Актуальність теми зумовлює також історіографічна традиція, яка питання сербської колонізації у середині XVIII ст. розглядала у більшості випадків лише у зв'язку з іншими проблемами історії Південної України, і в першу чергу, при дослідженні історії Нової Січі (1734-1775 рр.). Все це зумовило звернення автора до даної теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими планами, темами. Робота пов'язана з держбюджетною темою кафедри історії України ДДУ "Історико-культурний розвиток Наддніпрянщини у XVI-XX ст."

Стан наукової розробки теми. Початком розробки історії Нової Сербії та Слов'яносербії стали дослідження "Геродота Новоросійського краю", члена Одеського товариства історії та старожитностей, співробітника Головного Статистичного комітету Новоросійського краю А.О.Скальковського, зокрема, його "Хронологічний огляд історії Новоросійського краю"². Описуючи сербську колонізацію, автор використав в основному офіційні документи уряду - височайші укази про організацію нових адміністративно-територіальних одиниць, сенатські укази, які регламентували їх життя, статистичні матеріали тощо.

Питанням взаємовідносин Нової Сербії та Слов'яносербії з Військом Запорозьким присвячені три розділи найбільш відомої праці А.Скальковського "Історія Нової Січі або останнього Коша Запорозького", яка витримала три видання ще за життя автора (Одеса, 1841, 1846, 1885-1886), одне в наші часи³. Значною заслугою А.О.Скальковського є введення до наукового обігу великої кількості архівних

² Скальковский А.А. Хронологическое обозрение Новороссийского края 1731-1823.-Одесса,1836.

³ Скальковский А.О. История Новой Сечи или последнего Коса Запорозького/Переклад з рос.-Дніпропетровськ,1994.

джерел, але його оцінка доцільності сербських військових формувань на Півдні України досить непослідовна. А.Скальковський говорить про них то як про дисципліноване військо, то як про частини, які не відзначаються високим рівнем підготовки, де панує безлад і хабарництво. Все ж і нині "Історія Нової Січі" - одне з найбільш ґрунтовних досліджень, в якому описано історію порубіжних стосунків між сербськими полками і Січчю. Деякі відомості про південнослов'янську колонізацію містяться і в окремих статтях А.О.Скальковського.

Історія Нової Сербії та Слов'яносербії з офіційної точки зору розглянута також у праці визначного російського історика С.М.Соловйова "Історія Росії з найдавніших часів" (1851-1879 рр.)⁴. У 23-26 томах, які охоплюють часи царювання Єлизавети Петрівни, Петра III, Катерини II, послідовно описується хід сербської колонізації. Автор ґрунтується на матеріалах вищих державних установ - указах Сенату, Військової колегії, Колегії іноземних справ, документах Синоду, що призвело до однобічного висвітлення подій.

У 1879 р. з'являється спеціально присвячена сербській колонізації стаття професора Московського університету М.О.Попова в журналі "Вестник Европы"⁵. М.Попов детально зупиняється на історії переселення сербів з Австрії до Росії. Він вперше використав мемуари учасника подій - сербського офіцера С.С.Пишчевича, які на той час ще не були видані.

У другій половині XIX ст. було опубліковано ряд робіт, присвячених іноземній колонізації Росії взагалі і питанням заселення Новоросійського краю зокрема. В них автори побіжно торкаються історії Нової Сербії та Слов'яносербії. Такими є дослідження П.К.Щебальського, А.Клауса, Д.І.Багалія⁶.

Свій внесок у вивчення даної проблематики зробило Одеське товариство історії та старожитностей. На сторінках його "Записок" публікувались досить цікаві замітки з питань сербської колонізації. Частіше вона розглядалася у зв'язку з дослідженням історії Запорожжя та Новоросійської губернії. Особливої уваги заслуговує вступна стаття відомого дослідника історії Новоросії і, зокрема, Єлисаветградщини, В.Ястребова до опублікованих ним деяких документів з "Архіву фортеці Святої Єлисавети"⁷. Пояснюючи їх зміст, В.Ястребов описує головні епізоди з життя колоністів. Вперше він розглядає взаємоді-

⁴ Соловьев С.М. История России с древнейших времен.-М.,1964.-Т.23;М., 1965.-Т.25, 26.

⁵ Попов Н. Военные поселения сербов в Австрии и России//Вестник Европы.-1879.-№ 6.-С.567-620.

⁶ Щебальский П. Потомкин и заселение Новороссийского края.-М., 1869; Клаус А. Наши колонии. Опыты и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России.-СПб.,1869.-Вып.1; Багалей Д. Колонизация Новороссийского края и его первые шаги по пути культуры.-К.,1889.

⁷ Ястребов В. Архив крепости Святой Елизаветы//Записки Одесского общества истории и древностей.-1889.-Т.15.-С.548-593.

носини сербів з місцевим населенням і ставить питання про доцільність цієї колонізації.

Чимало статей з даної тематики друкувалось на сторінках журналу "Киевская старина". Одна з найґрунтовніших належить співробітникові журналу, редакторові неофіційної частини "Киевских губернских ведомостей" О.О.Андрієвському⁸. Матеріал для неї взятو автором з документів київського генерал-губернаторства. О.Андрієвський висловлює думку схожу із судженнями В.Ястребова: "Після оприлюднення записок Пипчевича не залишається ніяких сумнівів в тому, що колонізація ця була одним з невдалих заходів уряду..."⁹

Першою спробою зробити цілісний опис сербської колонізації, різних аспектів життя Нової Сербії та Слов'яносербії була стаття професора історії Одеського університету Є.О.Загоровського¹⁰. Автор намагався розглянути вказані процеси комплексно, він вперше описав адміністративну систему поселень. Ним використано лише опубліковані урядові документи, тому чимало питань внутрішнього життя поселенців не знайшли відображення у статті.

В історіографії XIX ст. визначилось два погляди на сербську колонізацію. Прихильники першого, які стояли на позиціях монархізму та великодержавності, позитивно оцінювали дії уряду в організації південнослов'янської колонізації (А.О.Скальковський, С.М.Соловйов). Іншу думку висловлювали дослідники, які вважали переселення сербів недоцільним і висловлювалися на захист інтересів місцевого населення, яке зазнавало утисків з боку нових сусідів (В.Ястребов, О.Андрієвський, Д.Вагалій). Однак ґрунтовних досліджень, які б охоплювали всі аспекти переселення сербів до Росії, влаштування їх на новому місці, труднощі і прорахунки даної колонізації і при цьому спирались на опубліковані та архівні джерела, у вказаний період немає.

У радянській історіографії можна виділити два періоди піднесення інтересу до вказаних питань і, відповідно, появи публікацій. Перший період охоплює 20-30-ті рр., коли за ініціативою академіка Д.І.Яворницького та Д.І.Вагалія група молодих учених була залучена до вивчення історії Південної України. Результатом цієї роботи стали статті Миколи Ткаченка та Сергія Шамрая¹¹. Проте, основна увага

⁸ Андрієвський А. Сербів в Києве//Киевская старина.-1885.-Февраль.-С.381-395; Июль.-С.505-511.

⁹ Там же.-Июль.-С.505.

¹⁰ Загоровский Е. Очерки по истории славянской колонизации в Новороссии в XVIII веке//Военно-исторический вестник.-1912.-Кн.І.-С.87-99;Кн.ІV.-С.125-148; 1913.-Кн.І.-С.63-85.

¹¹ Ткаченко М. Утворення Нової Сербії на запорізьких землях в 1572 р.//Україна.-1926.-Кн.17.-№ 2-3.-С.154-158; Шамрай С. До історії залюднення Степової України в XVIII ст.//Записки історико-філологічного відділу ВУАН.-1929.-Кн.ХХІV.-С.207-302.

дослідників акцентована на інших проблемах історії регіону, пов'язаних з виникненням тут Нової Сербії і Слов'яносербії.

Найбільш вагомим внеском у вивчення південнослов'янської колонізації у цей період був ряд робіт Н.Д.Полонської-Василенко. Досліджуючи історію Південної України і Запорозької Січі, вона не могла оминати питань сербського переселення до Росії. Є свідчення, що поряд з іншими роботами, в кінці 20-х рр. Н.Полонська-Василенко підготувала статтю "Сербська колонізація Степової України"¹². Пов'язуючи історії Сербії та Слов'яносербії з долею Запорозжжя, вона згадує колонізацію й у працях, присвячених Січі¹³. Згодом основну увагу дослідниця починає приділяти проблемам заселення Південної України в цілому. Узагальненням усіх здобутків Н.Полонської-Василенко стала докторська дисертація "Нариси з історії заселення Південної України в середині XVIII ст. (1734-1775 рр.)". Пізніше за кордоном побачили світ україномовне та англійське видання цієї роботи¹⁴.

Важко переоцінити значення вказаної монографії Н.Полонської-Василенко. Вперше вона цілісно охопила всі аспекти колонізаційного процесу на території Південної України в другій половині XVIII ст. На основі великого комплексу джерел, переважно статистичного характеру, дослідниця висловила досить критичний погляд на офіційну колонізацію, зробила припущення, що народна колонізація мала б набагато більший успіх, хоча б при найменшому сприянні уряду. Але як і більшість попередників, Н.Полонська-Василенко не залучила всі існуючі комплекси документів, які стосуються безпосередньо історії Слов'яносербії. Розглядаючи різні аспекти історії сербських колоній, вона говорить, в основному, лише про Нову Сербію.

Тема сербської колонізації знову виникла в радянській історіографії у зв'язку з вивченням історії Запорозької Січі в 60-х рр. Мова йде про дослідження відомого історика Запорозжжя В.О.Голобуцького¹⁵. Однак стосовно саме сербських адміністративно-територіальних одиниць автор ґрунтується у більшості випадків на роботах А.Скальковського.

Багатий статистичний матеріал знаходимо в працях сучасного російського дослідника В.М.Кабузана. В монографії "Заселення Новоросії у XVIII-першій половині XIX ст." він аналізує дані загально-

¹² Ульяновський В. Наталія Полонська-Василенко: штрихи до портрета//Полонська-Василенко Н.Д. Історія України.-К.,1992.-Т.1.-С.ХХVIII.

¹³ Полонська-Василенко Н. З історії останніх часів Запоріжжя//ЗІФВ.-1926.-Т.9.-С.278-299; Вона ж. Історики Запоріжжя//Збірник на пошану академіка Д.І.Багалія.-К.,1927.-С.811-820.

¹⁴ Полонська-Василенко Н.Д. Заселення Південної України в половині XVIII ст. (1734-1775).-Мюнхен,1960; Polons'ka-Vasylenko N.D. The Settlement of the Southern Ukraine (1734-1775).-N.Y.,1955.

¹⁵ Голобуцький В.О. Запорозька Січ в останні часи свого існування, 1734-1775.-К.,1961.

російських ревізій, порівнюючи їх з різноманітними документами статистичного характеру, які подавалися сербськими військовими формуваннями у вищі інстанції¹⁶.

Деякі питання сербської колонізації знайшли своє рішення у монографії вченого-філолога В.М.Шипмарьова, статтях А.П.Бажової, О.В.Павлюченко, Є.І.Мітельмана¹⁷.

Цінним внеском у вивчення сербської колонізації є робота македонського дослідника А.Матковського "Македонський полк в Україні"¹⁸. Основну увагу автор зосередив на визначенні ролі македонського елемента в складі полків І.Хорвата, І Шевича, Р.Прерадовича. Він вводить до наукового обігу нові джерела з державних архівів Австрії, порівнює їх дані з документами Слов'яносербської комісії.

Дані до історії Нової Сербії та Слов'яносербії містять роботи останніх років. Найбільш вагомою стала докторська дисертація донецького дослідника В.О.Пірка, присвячена проблемам освоєння регіону у XVII-XVIII ст.¹⁹

Отже література 60-90-х рр., присвячена досліджуваній нами темі, значно доповнила історіографію сербської колонізації Південної України. До наукового обігу введено певну кількість джерел, звернено увагу на нові аспекти існування сербських адміністративно-територіальних одиниць. Проте, вказані роботи переважно продовжують історіографічну традицію, за якою історія Нової Сербії та Слов'яносербії розглядалася лише у зв'язку з іншими крупними проблемами, як то: освоєння земель Південної України; історія Запорозької Січі тощо. До того ж, у деяких дослідженнях, згідно з тезою про братерську дружбу слов'янських народів, висловлювалися некритичні оцінки процесу іноземної колонізації Південної України у середині XVIII ст.

Отже, є потреба вивчення суперечливих або маловідомих питань історії Нової Сербії та Слов'яносербії. Вона обумовлена також необхідністю перегляду історіографічної традиції в сучасних позиціях, з урахуванням свідчень нових чи маловідомих джерел.

Мета дисертаційної роботи -- дослідити процеси сербської колонізації Південної України в середині XVIII ст. На підставі вивчення літератури та джерел, значна кількість яких уперше вводиться до наукового обігу, авторка намагається створити цілісне дослідження,

¹⁶ Кабузан В.М. Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губерний) в XVIII - первой половине XIX века (1719-1858). - М., 1976.

¹⁷ Шипмарев В.Ф. Романские поселения на юге России. - Л., 1975; Павлюченко О.В. Сербські військово-землеробські поселенці на Україні у XVIII ст. // Український історичний журнал (далі - УІЖ). - 1981. - № 2. - С.101-108; Бажова А.П. Из югославянских земель - в Россию // Вопросы истории. - 1977. - № 2. - С.124-137; Мітельман Є.І. Сербські емігранти Штеричі в Росії // УІЖ. - 1989. - № 4. - С.119-123.

¹⁸ Матковски А. Македонскиот полк во Украина. - Скопје, 1985.

¹⁹ Пірко В.О. Освоєння Півдня України в XVII-XVIII ст.: Автореф. дис. ... докт. іст. наук. - К., 1996.

в якому простежувалися б умови і хід переселення сербів, об'єктивно оцінювалося б значення вказаних подій.

Досягнення мети передбачає розв'язання низки наукових завдань:

- ◆ проаналізувати інформаційні можливості та визначити інформаційний потенціал комплексу джерел різних типів і різновидів; установити ступінь їх достовірності;
- ◆ розглянути комплексно розрізненні факти існування сербських поселень, починаючи з умов, що змусили сербських військових перейти на службу в Росію, закінчуючи причинами, які зумовили реорганізацію Нової Сербії та Слов'яносербії;
- ◆ дослідити адміністративну систему вказаних територіальних одиниць, виявити їх спільні та відмінні риси від загальноросійської і тієї, яка була притаманна іншим регіонам України;
- ◆ проаналізувати проблеми розвитку господарства сербських колоністів; з'ясувати, які саме чинники сприяли входженню вказаних територій до загальноросійського ринку;
- ◆ дослідити основні аспекти взаємовідносин південнослов'янських переселенців та запорожців, а також місцевого населення та інших військових формувань на території Південної України;
- ◆ простежити наявність взаємовпливів різноманітних культур у вказаний період у даному поліетнічному регіоні.

Предметом дослідження є процес заселення Південної України в середині XVIII ст., у ході якого склалися умови для формування багатовікового складу населення краю. Об'єктом вивчення стали різноманітні аспекти історії Нової Сербії та Слов'яносербії, що відбилися у джерелах того періоду та науковій літературі.

Методологічну основу дисертації складає комплексний підхід до оцінки всіх чинників, які вплинули на хід сербської колонізації. При їх аналізі автор дотримується принципів історизму та об'єктивності. Зокрема, принцип історизму вимагає розгляду всіх процесів і явищ у їх розвитку, у зв'язку з конкретними обставинами. Авторка також намагається відійти від традиційних поглядів на деякі питання історії сербської колонізації Півдня України.

Для аналізу добутої з джерел інформації, реконструкції процесу заселення сербським елементом території Південної України використано описовий, історико-порівняльний та історико-хронологічний методи. Значення для даної роботи має історико-генетичний метод, сутність якого полягає в особливій увазі до витоків, походження явища, яке вивчається.

Застосовано також статистичний метод, який дає змогу встановити деякі кількісні характеристики сербської колонізації. Частково використано характерний для етнографії метод безпосереднього спостереження.

При роботі з джерелами авторка ґрунтувалася на досвіді вітчизняного теоретичного джерелознавства, основні положення якого викладено в широко відомих працях С.О.Шмідта, І.Д.Ковальченка, Л.Н.Пушкарьова, М.П.Ковальського та інших, що дало змогу проаналізувати та систематизувати значний комплекс різноманітних джерел.

Хронологічні рамки даної дисертації визначені періодом існування Нової Сербії та Слов'яносербії – 1751–1764 роки.

Вважаємо за доцільне обумовити використання деяких визначень. Терміни "сербська колонізація", "сербські адміністративно-територіальні одиниці", "сербські поселення" існують як похідні від офіційних назв зазначених адміністративно-територіальних формувань і не вказують на етнічну суть. Беручи до уваги багатонаціональний склад переселенців, нами вжито також як коректний термін "південнослов'янська колонізація".

Наукова новизна дослідження полягає в концептуальному підході до проблеми, згідно з яким історія Нової Сербії та Слов'яносербії розглядається як самостійна тема дослідження; комплексно і цілісно вивчаються розрізнені факти і відомості їх існування. Глибокий всебічний аналіз ходу сербської колонізації дозволив відзначити її особливості, відмінності від інших колонізаційних експериментів російського уряду.

У дисертації проаналізовано інформаційний потенціал значного комплексу джерел, багато з яких уперше вводяться до наукового обігу. Здійснена також спроба визначити місце сербської колонізації в загальному процесі заселення Південної України у XVIII ст.

Основні положення, які виносяться на захист:

1. Сукупність джерел, проаналізована авторкою у дисертації, репрезентативна і достатня для виконання поставлених завдань.
2. Переселення сербів на південь України обумовлене, з одного боку, особливостями соціально-економічної та ідеологічної ситуації, що склалася в Австрійській імперії; з іншого – зацікавленням російського уряду у відданих військових підрозділах для несення прикордонної служби.
3. Перед новими поселенцями уряд ставив у першу чергу військові та політичні завдання. Господарче освоєння краю планувалося на пізніший період, коли зникне зовнішня військова загроза і владнаються внутрішні проблеми регіону.
4. У соціальному відношенні південнослов'янські емігранти репрезентували досить специфічний прошарок суспільства, для якого військова служба була єдиним природним заняттям. Тому закономірно, що новоприбулі виявили себе невмілими господарями і економічний ефект даної колонізації був мінімальний.
5. Адміністративний устрій Нової Сербії та Слов'яносербії унікальний порівняно з іншими схожими утвореннями. Той факт, що вони були підлеглі безпосередньо Сенату і Військовій колегії, свідчить

про виключну увагу з боку російського уряду до цих утворень. Місцева адміністративна система сприяла остаточному підпорядкуванню вказаних територій Росії.

6. Новоприбулі мали постійні конфлікти з місцевим населенням і запоржцями. Така непримиренність зумовлена, в першу чергу, непорозуміннями між колоністами і козаками щодо територій, відведених під сербські шанці. Значною мірою вороже ставлення стимулювали заходи російського уряду, які не враховували інтересів місцевого населення.
7. У цілому поставлених урядом завдань сербська колонізація не виконала: до кінця існування Нової Сербії та Слов'яносербії їх полки так і не було укомплектовано, а, отже, вони не були спроможні нести військову прикордонну службу в повному обсязі, виконувати інші функції.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що фактичний матеріал, який міститься в ній, положення та висновки можуть бути використані при дослідженні комплексів проблем, пов'язаних з історією міжнародних відносин, заселенням та розвитком такого унікального регіону як Південна Україна. Результати дисертації можуть залучатися для створення навчальних посібників та довідкових видань з історії України; у навчальній та краєзнавчій роботі.

Апробація дослідження. Основні положення та висновки дисертації були апробовані у доповідях та повідомленнях: на науковій конференції, присвяченій міжнародному дню музеїв "З минулщини Подніпров'я" (Дніпропетровськ, 1995); Міжрегіональній науково-практичній конференції "Україна і Росія: досвід історичних зв'язків та перспективи співробітництва" (Дніпропетровськ, 1995); Міжнародній науковій конференції, присвяченій 140-річчю від дня народження Д.І.Яворницького та 90-літтю XIII Археологічного з'їзду "Регіональне і загальне в історії" (Дніпропетровськ, 1995); Першій Всеукраїнській етнологічній конференції студентів та молодих вчених (Одеса, 1996); Міжнародному науковому симпозиумі "Взаємодійствие культур Восточной Европы и Востока в переломные эпохи" (Дніпропетровськ, 1996); Міжнародній науково-методичній конференції "Заселення Півдня України: проблеми національного та культурного розвитку" (Херсон, 1997); Міжнародній науково-практичній конференції "Запорозьке козацтво в пам'ятках історії та культури" (Запоріжжя, 1997); підсумкових наукових конференціях аспірантів та викладачів Дніпропетровського державного університету, в публікаціях.

Структура роботи побудована згідно поставленої мети і визначених завдань. Дисертація складається із вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків (документів, таблиць, ілюстрацій).

II. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, розглянуто стан її наукової розробленості, визначені мета, завдання, об'єкт та предмет дослідження, методологічна база, розкрито наукову новизну та практичну значимість роботи. Обумовлено використання деяких термінів, хронологічні межі.

У першому розділі - "Джерела до історії Нової Сербії та Слово'яносербії" - подано аналіз джерельної бази дослідження.

Джерела з даної тематики за формальними ознаками можна поділити на опубліковані та архівні. Публікації переважної частини джерел було здійснено у XIX ст. Основна маса опублікованих документів - це матеріали державних установ, різноманітних канцелярій. Найбільш вагомими є видання: "Повне зібрання законів Російської імперії (XIII-XIV томи); "Сенатський Архів".

Цінність для дослідження представляють окремі тематичні публікації, як-то: "Серби в Києві", - документи канцелярії київського генерал-губернатора, зібрані О.О.Андрієвським; "Архів фортеці Святої Єлизавети", підготований до друку В.Ястребовим.

Виключне значення для роботи має мемуарна література, яка суттєво доповнює та урізноманітнює інформацію документів офіційних установ. Пріоритет мають спогади сербського офіцера С.С.Пишчевича, який був свідком досліджуваних подій²⁰. Окремі штрихи до історії Нової Сербії та Слово'яносербії отримуємо з мемуарів нащадків колоністів - О.С.Пишчевича, О.Гангбллова²¹.

Проте основний масив джерел з даної теми знаходиться у фондах різних архівосховищ України та Росії. За невеликими виключеннями це документи, які не використовувалися дослідниками або використовувалися частково. Архівні фонди можна розподілити на основні і ті, що лише дотично відносяться до досліджуваної теми. До основних належать: "Слово'яносербська комісія" (Центральний державний історичний архів у м. Києві, ф.1413); "Архів фортеці Святої Єлизавети" (Інститут рукописів НБУ ім. В.І.Вернадського, ф.ІХ); окремі збірки документів з канцелярії Новосербського корпусу (Дніпропетровський історичний музей ім. Д.І.Яворницького, КП-38211/Арх.-222; КП-38212/Арх.-223; КП-38299/Арх.-309); Державний архів Дніпропетровської області, опис справ Новосербського корпусу).

Значна частина документів з історії сербської колонізації зберігається у фондах "Київська губерньська канцелярія" і "Архів Коша Нової Запорозької Січі" в ЦДІА м. Києва (відповідно: фф. 59, 229).

²⁰ Известие о нахождении Симеона Степановича Пишчевича 1731-1785/Под ред. Н.Попова. -М., 1884.

²¹ Примечания Александра Пишчевича на Новороссийский край//Киевская старина. -1884. -Т.8. -С.112-128; Воспоминания декабриста А.С.Гангбллова.-М., 1888.

Всі документальні джерела систематизовані таким чином: 1) законодавчі акти; 2) документи діловодства: а) матеріали загального діловодства офіційних установ, б) судово-слідча документація; 3) економіко-статистичні; 4) картографічні.

Наративні джерела представлені не так широко, як документальні. Їх можна розподілити на: а) мемуари, б) фольклорні джерела.

В розділі зроблено висновок, що джерельна база для дослідження історії сербської колонізації Півдня України в середині XVIII ст. є репрезентативною і достатньою.

У другому розділі - "Створення та реорганізація сербських адміністративно-територіальних одиниць" - охарактеризовано основні причини та умови переселення сербів з Австрійської імперії до Росії. Серед причин, що змусили австрійських підданих звернутися до російського уряду названо такі: несприятливі соціально-економічні умови, які склалися за правління Марії-Терезії; релігійний гніт з боку католицької церкви. Справив вплив і приклад окремих співвітчизників, які досягли певних успіхів саме в Російській імперії (полковник Гадяцького полку М.Милорадович, генерал П.Текелі та ін.)

Переселенський рух очолили полковник поморської міліції Іван Самійлович Хорват фон Куртц, полковник Іван (Живан) Георгієвич Шевич і Райко Прерадович (Депрерадович). Перша валка сербських емігрантів прибула до Києва восени 1751 р.

Військовослужбовці під керівництвом І.С.Хорвата повинні були розміститися в так званих "Задніпровських місцях", а підлеглі І.Шевича та Р.Прерадовича, які наприкінці 1752 р. прибули до Росії, отримали землі між ріками Бахмутом і Луганню. Перше поселення було названо Новою Сербією; друге - Слов'яносербією. Планувалося, що в Новій Сербії буде створено два полки - гусарський і пандурський (хоч Хорват пропонував навіть чотири) по 20 рот кожний; в Слов'яносербії - також два полки по 16 рот в кожному.

Тогочасна бюрократична машина Російської імперії на початку надто затримала вирішення устаткування нових поселенців. Зокрема полки Слов'яносербії остаточно були розміщені лише в 1756 р. Майже весь цей час вони перебували в Києві, викликали своєю поведінкою незадоволення місцевих жителів і магістрату.

З перших кроків південнослов'янської колонізації почала відчуватися нестача колоністів. Тут зіграли роль заборони на виїзд з боку австрійського уряду, а також ті небезпідставні чутки про постійні сварки між керівниками переселення, про труднощі, з якими зіткнулися емігранти на новому місці, особливо в Слов'яносербії.

Зважаючи на ситуацію, що склалася і на численні прохання І.Хорвата, І.Шевича та Р.Прерадовича, Сенат дозволив приймати на поселення сербів, болгарів, волохів, македонців, чорногорців, боснійців, хорватів та представників інших народностей, які сповідували православ'я (за виключенням українців). Таким чином, за даними В.М.Кабузана, в Новій Сербії в 1757 р. з усієї кількості іноземних

переселенців молдавани становили 75,33%, серби – 11,56%, інші нації – 13,11%. У Слов'яносербії у національному відношенні ситуація складалася дещо інакше. За нашими підрахунками в 1756 р., зокрема в полку І.Шевича, серби становили близько 38%, волохи – 23%, угорці – 9%, македонці – 8%, інші – 22%.

У даному розділі встановлено також місце розташування рот Новосербського корпусу і частково рот полків Слов'яносербії; проаналізовано головні аспекти взаємовідносин колоністів з місцевим населенням, порубіжних стосунків з Польщею і Туреччиною. Розглянуто хід основних подій, що призвели до негативних результатів колонізації.

Зроблено висновки, що сербська колонізація як складова частина руху іноземних переселенців, не може зрівнятися з тим напливом українського і частково російського населення, що розпочався з 60-х років XVIII ст. Як національний елемент серби досить швидко асимілювалися українським населенням.

У третьому розділі – "Адміністративний устрій та господарство Нової Сербії і Слов'яносербії" – охарактеризовано адміністративні системи сербських колоній, функції посадових осіб, у компетенцію яких входило вирішення тих чи інших проблем указаних формувань. Підкреслено відмінності, які існували в управлінні Новою Сербією та Слов'яносербією.

З огляду на стратегічні інтереси Російської імперії, уряд був зацікавлений у організації чіткого управління на вказаних територіях. З цією метою дані адміністративно-територіальні одиниці підпорядковувалися безпосередньо установам центральної влади: Нова Сербія Сенату, Слов'яносербія – Військовій колегії. Однак, така система виявилась недієвою. Органи контролю знаходились надто далеко, а функції місцевих керівників, особливо в Новій Сербії, були нечітко окреслені, що викликало постійні непорозуміння. Саме з цих причин стали можливі зловживання місцевої влади.

Поселяючи сербів на території Південної України, російський уряд у першу чергу переслідував мету зміцнення південних кордонів. Але згодом саме життя вже підказувало необхідність господарчого освоєння краю. Цій нагальній потребі і слугували численні закони і укази про торгівлю і промисли на пільгових умовах у Новій Сербії та Слов'яносербії.

Нова Сербія в 50-60-х роках XVIII ст. займала більш вигідне положення, ніж Слов'яносербія. Маючи тісні відносини з Кримом, Молдавією, Польщею, тут склалися надзвичайно сприятливі умови для розвитку торгівлі. Це викликало зростання і розвиток міст – Єлисаветграду, Новомиргороду, Новоархангельська, Глинська та інших. Але, згодом, коли Росія отримає вихід до Чорного та Азовського морів, ця територія втратить своє значення.

Основою економіки в Новій Сербії було сільське господарство, у першу чергу, землеробство. Слов'яносербія ж не мала таких сприят-

ливих умов, тому тут віддавалась перевага племінному тваринництву, соляним та іншим промислам.

Соціально-економічні зміни в Південній Україні у другій половині XVIII ст. певною мірою викликані заснуванням указаних адміністративно-територіальних одиниць. За їх допомогою даний регіон входив до системи загальноросійського адміністрування, що поступово стирало відмінності у становищі Південної України в складі Російської імперії.

У четвертому розділі – "Взаємовідносини сербських поселенців і запорозьких козаків" – приділено увагу різним сторонам стосунків новоприбулих поселенців з Запорозькою Січчю. Особлива увага до даних питань значною мірою обумовлена історіографічною традицією. У найбільш вагомих дослідженнях з історії Південної України у другій половині XVIII ст. сербська колонізація розглядалася у зв'язку з боротьбою Запорозжя за свої володіння. Тому, узагальнення і аналіз напрацьованого матеріалу дасть змогу об'єктивно оцінити урядову політику щодо Січі і ролі Нової Сербії та Слов'яносербії у процесі відокремлення певних територій від запорозьких "вольностей".

Основним аспектом взаємовідносин між запорозьцями і сербськими колоністами стали поземельні суперечки. Особливо це стосувалося Нової Сербії, яка зайняла родючі землі в північно-західній частині запорозьких володінь по річках Тясмину, Висі, Синюсі, Інгульцю. Вирішення цих конфліктів покладалося на спеціально створену комісію по опису запорозьких земель, до складу якої ввійшли представники Запорозької Січі, Гетьманщини, командування фортеці Святої Єлисавети. Однак, ні діяльність комісії, ні численні депутації запорозьців до імператорського двору не вирішили проблеми на користь Січі.

Виникали непорозуміння між адміністрацією Нової сербії та Слов'яносербії і старшиною ще і з приводу гайдамаччини. Боротьба з даним явищем входила до обов'язків сербських військових формувань. Для цього у 1756 р. у Новій Сербії було створено Комісію у гайдамацьких справах, яка повинна була координувати дії військових сил Новосербського корпусу, фортеці Святої Єлисавети і Запорозької Січі. Стосунки між сербськими адміністративно-територіальними одиницями і Запорозжям у даному напрямку були досить постійними і неоднозначними. З одного боку сербське керівництво весь час звинувачувало Січ у зв'язках з гайдамаками, потуранні їм. З іншого боку – лише коловий зі старшиною могли владнати безліч проблем, які з'являлись у жителів Нової сербії та Слов'яносербії у зв'язку з гайдамацтвом.

Зібраний матеріал показує різнобічність сусідських стосунків між Військом Запорозьким і сербськими адміністративно-територіальними одиницями. Ставши провідниками урядової політики в регіоні, Нова Сербія і Слов'яносербія об'єктивно відіграли свою негативну роль у процесі наступу царату на права і вольності Запорозжя.

Підсумкові висновки.

- * Для дослідження вказаного процесу існує достатня джерельна база, яка складається з різноманітних за походженням і змістом документів та наративів. Найбільш інформативними для вивчення даної теми є фонд "Слов'яносербська комісія", "Архів фортеці Св. Єлисавети", "Архів Коша Нової Запорозької Січі", публікації законодавчих актів.
- * Сербська колонізація в першу чергу мала виконати військові і внутрішньополітичні завдання, що стояли на той час перед царським урядом. Такими завданнями були: охорона південних кордонів; участь у військових діях, які розгортались поблизу регіону; боротьба з втікачами з Правобережної і Лівобережної України; боротьба з гайдамацтвом.
- * Місцева адміністративна система управління відрізнялася від стандартної для інших територій Росії. Представники царської влади в Україні майже не мали впливу на справи сербських колоній. Прикордонне положення даних адміністративно-територіальних одиниць обумовило військовий характер управління, який зберігся і надалі.
- * Сербська колонізація дала незначний економічний ефект. Переважна більшість переселенців була неспроможна організувати своє господарство через відсутність досвіду та коштів.
- * Сербські поселення (особливо Нової Сербії) розташовувалися майже повністю на землях запорозьких козаків. Таким чином, основним аспектом взаємовідносин між новоприбулими і запорозьцями стали поземельні суперечки. Стосунки іншого порядку мали лише епізодичний характер.
- * Сербська колонізація не виконала поставлених перед нею завдань. Причин такого негативного результату декілька: мала кількість переселенців в основному через заборону на виїзд з боку австрійського уряду; незадовільне матеріальне забезпечення зумовлене фінансовими махінаціями посадових осіб; безконтрольність з боку російських сановників; безлад у самих військових формуваннях, самоуправство керівництва, що викликало певний відтік колоністів.
- * Сербські емігранти досить швидко асимілювалися і майже не залишили по собі пам'яті (за винятком прізвищ та топонімів). Але їх переселення стало одним з чинників формування поліетнічного складу населення Південної України з його особливостями культурного і економічного розвитку.

Основні положення дисертації викладені в публікаціях:

1. Взаємовідносини Запорозької Січі з іноземними поселенцями на пограниччі // З минувшини Подніпров'я. - Дніпропетровськ: ВПОП "Дніпро", 1995. - С.77-82. - 0,4 др. арк.

2. "Дикого поля" не було //Степ. Літературно-мистецький та громадсько-публіцистичний журнал.-Кіровоград: Степ.-1996.-№ 2-3.-С.81-84.-0,5 др. арк.

3. Взаємовідносини Запорозької Січі з Новою Сербією та Слов'яносербією //Південна Україна XVIII-XIX ст. Записки науково-дослідницької лабораторії історії Південної України ЗДУ.-Запоріжжя: РА "Тандем-У",1996.-Вип.1.-С.21-26.-0,5 др. арк.

4. Сербські адміністративно-територіальні формування на Півдні України в середині XVIII ст. //Заселення Півдня України: проблеми національного та культурного розвитку/Упорядники Є.Г.Сінкевич, О.О.Коник.-Херсон,1997.-Ч.1.-С.88-85.-0,85 др. арк.

5. Матеріали канцелярії Новосербського корпусу до історії Нової Січі (1734-1775) //Запорозьке козацтво в пам'ятках історії та культури. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції.-Запоріжжя: РА "Тандем-У",1997.-Ч.1.-С.214-217.-0,4 др. арк.

6. Документи з історії гайдамацького руху в ділових матеріалах канцелярій Нової Січі та Новосербського корпусу //Регіональне та загальне в історії. Тези міжнародної наукової конференції, присвяченої 140-річчю від дня народження Д.І.Яворницького та 90-літтю XIII Археологічного з'їзду.(Листопад,1995 р.).-Дніпропетровськ:Пороги,1995.-С.109-111.-0,15 др. арк.

7. Колонізація Півдня України в середині XVIII ст. //Етнографічні дослідження населення України. (Матеріали Першої Всеукраїнської етнологічної конференції студентів та молодих вчених).-Одеса, 1996.-С.55-57.-0,2 др.арк.

Посунько О.М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії (1751-1764рр.). -*Рукопис.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01- історія України. Дніпропетровський державний університет, Дніпропетровськ, 1997.

Дисертація присвячена аналізу одного з епізодів заселення Південної України - сербської колонізації. Для дослідження структури адміністративно-територіального устрою Нової Сербії та Слов'яносербії, питає взаємовідносин поселенців з місцевим населенням і запорожцями залучено значний комплекс опублікованих та архівних джерел, частина яких вперше вводиться до наукового обігу. Зроблені висновки про те, що перед сербськими поселенцями уряд Російської імперії, в першу чергу, ставив завдання військового характеру - захист і укріплення південних кордонів. Встановлено, що сербський елемент не переважав серед переселенців. До моменту створення Новоросійської губернії в 1764 р. гусарський полк І.Хорвата в Новій Сербії був укомплектований на 41,3%, Пандурський піхотний - на 9,1%, а полки Слов'яносербії на 31,4%. Серед причин невдалої колонізації названі такі: недостатня кількість колоністів, незадовільне матеріальне забезпечення переселенців, безконтрольність з боку ро-

сійських чиновників, самоуправство керівників вказаних адміністративно-територіальних одиниць.

Ключові слова: Нова Сербія, Слов'яносербія, адміністративно-територіальна одиниця, колонізація, переселення, Запорізька Січ.

Посушко О.Н. История Новой Сербии и Славяносербии (1751-1764 гг.).—Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 - история Украины. Днепропетровский государственный университет, Днепропетровск, 1997.

Диссертация посвящена анализу одного из эпизодов заселения Южной Украины - сербской колонизации. Для исследования структуры административно-территориального устройства Новой Сербии и Славяносербии, вопросов взаимоотношений поселенцев с местным населением и запорожцами привлечен обширный комплекс опубликованных и архивных источников, часть из которых вводится в научный оборот впервые. Сделаны выводы о том, что перед сербскими поселенцами правительство Российской империи, в первую очередь, ставило задачи военного характера - защиту и укрепление южных границ. Установлено, что сербский элемент не преобладал среди переселенцев. К моменту создания Новороссийской губернии в 1764 г. гусарский полк И.Хорвата в Новой Сербии был укомплектован на 41,8%, Пандурский пехотный - на 9,1%, а полки Славяносербии на 31,4%. Среди причин неудавшейся колонизации названы следующие: малочисленность колонистов; неудовлетворительное материальное обеспечение переселившихся; неконтрольность со стороны российских чиновников; самоуправство руководителей указанных административно-территориальных единиц.

Ключевые слова: Новая Сербия, Славяносербия, административно-территориальная единица, колонизация, переселение, Запорожская Сечь.

Posunko O.M. The History of the New Serbia and Slavic-Serbia (1751-1764 years).—Manuscript.

Dissertation on a candidate of historical science degree. The speciality 07.00.01 - the History of Ukraine. Dnepropetrovsk State University, Dnepropetrovsk, 1997.

The dissertation is concerned with the analysis of an episode of settlement in South Ukraine - Serbian colonization. For researching the administrative-territorial structure of New Serbia and Slavic-Serbia, in; well as the problem of the relations between settlers on one side, and native residence and zaporozhetses on the other side, a large number of issued and archived sources have been used. Some of the sources are introduced in scientific usage for the first time It have been concluded that the government of Russian Empire put military objective as the main goal before Serbian The objectives were to protect and strengthen

southern borders. It was defined that there had been no predominance of a Serbian factor among settlers. By the time when Novorosiisk region was established in 1764, I.Khorvat's Chivalry Division had had only 41,8% soldiers, Pandurskii Infantry Unit - 9,1%. And Slavic-Serbian Units had had 31,4% soldiers. Some of the reasons why the colonization process failed are a small number of colonists, bad financial support of settlers, the lack of russian officials' control, selfgovernment of the above mentioned administrative-territorial structures.

Key words: New Serbia, Slavic-Serbia, an administrative- territorial structure, colonization settlers, Zaporizh'ka Sech.

Wisany

AB 39.248